

Prologo

En este librito el lector encontrará algunos cuentos escritos en el idioma Tepehua de Huehuetla, Hgo. Los primeros siete están traducidos y adaptados según las fábulas de Esopo, y están relatadas en el siguiente order:

1. El Lobo y la Garza
2. El Perro y el Conejo
3. El Sapo Tonto
4. El Caballo Perezoso
5. El Sapo y el Ratón
6. El Venado Tonto
7. La Hija del Duende
(o El mágico de
la vejarrona)

Los dos últimos, números 8 y 9, fueron escogidos de un libro para aprender a leer, intitulado "Y VA DE CUENTO", por el Prof. Mapes-López-Morilla, y llevan por nombre, "El Engañador" y "El Vestido de Margarita", números 8 y 9 respectivamente.

I

ju maqtīli? chay ju lōq'uq'

ju maqtīli? wā'ixpixtuyā ju 'alukut chay
tulay māxtuy ju 'is'aqstu chay sakmilh ju
maqtīli? ju lōq'uq' nālakhū 'akmāpalān nī lay
māxtuy ju 'alukut ju kimpixtuyā. pus ju lōq'uq'
māxtulh ju 'alukut lāxkaqchup'i chay junilh:
"chaway k'ixtaqnī ju tumin ju k'īlhī'un." pero
wāts'ī'inilh ju maqtīli?. "tajuch. pākxanta ju
'uxint'ī min talhaj. jā jantu q'achan ju
'uxint'ī nī kit'in jantu xak'uyān." junich.

II

ju xq'ōy chay ju skaw

pumātam xq'ōy 'ixchapaputunch ju skaw pero
lanā lhajalh ju skaw chay nāmaqat 'ixtanqānūy.
ju xq'oy wā minchoqolh chay 'ix'ukxtīn
wā'ixq'ajī- chay junilh -"ju palay lakat'ikst'ī
wasalh palay tsālay palay jantu ju 'uxint'ī."
pero ju xq'ōy q'alhtayānalh. "kit'in xaktsālay
xlakata ju kīni? pero ju skaw 'istsālay xlakata
'is'atsukuntī.

III

ju xānatī winq'in

pumātam wākax ?ixton q'otnu? ju xkān chay
?ixputay'alh ju ?asq'atāwinq'in chay maqnīlh.
chilh ju xānatīwinq'in chay sakmīlh ju
?ixlaqaw -"tās?anchach mimpisiq'a."- -"nītachī
kīnatī, chilh ju q'aytu?u? chay laqat'ēt'ī
nālajq'ay ?ixchaja?. ?ixmin ju lakxkān chay
putayalh mi?asq'at."- -"jātāchu chanī ?ixjunīt
ju ?ixmin."- najun ju xānatī. chay nātānq'ontach
xajun. -"jantuchī kīnatī. jantu chunch ?ulhtuy.
jantu ?atalbqaman porque kālay t'īt'ampaq nī
junp'utun tāchu ju q'ay tu?u? ju xaklaqts'ilh.
palay q'ox nī jantu q'ay ?akwā.

IV

ju mālhiqninī kawāyo

ʔixt'āʔalhtanan pumātām mālhiqnin kawāyo ju
 pumātām puro. nā ʔixch'alhkatnan lanā ju puro
 nī na ts'inka ʔixtak'ukat. chay sakmilh ju
 puro ju kawāyo- "lāmāpaynin, jantu ch'ixp'ut'unch
 lakats'unīn ju kin tak'ukat. tulay ʔikch'ixq'ō
 nī nāts'ink" najun ju puro. pero ju kawāyo
 ʔixtalhqamalh chay jantutuʔuʔ ʔixch'ix. pus ju
 puro q'alhq'oslhich chay taʔaqtalhlānā nīlhch
 ju puro lakatī. ʔaksnīch ju ʔixʔukxtīn
 xamōqxlāt ju ʔixtak'ukat ju puro laka kawāyo-
 wāchuʔ ʔixxtaqān ju nītach puro. kāchunch
 ʔaqtam ʔixnīn ju mālhiqnin lapanāk wāq'ayāsk'in
 palay lhū ʔixlhīch'alhkāt wāchuʔ- jantaʔas.

V

ju tonto winq'in

laqatam q'awī 'ixt'ā'alhtanan ju winq'in
 chay laqatam 'awilhchān wāt'āqamāmputunch ju
 winq'in ju q'awi. 'ixt'ālāch'ī ju winq'in ju
 q'awī laka lāsu. 'ixt'ālāch'āq'ōqay ju q'awī
 ju winq'in tus lakxkān. lanā 'alhtujmulh ju
 winq'in chay 'ixlhaqamānalh lakxkān- pero ju
 q'awī jantu lay 'ixmaqanxk'itwītnin. pus nīlhch
 ju q'awī chay 'ixlakatuna 'ixmālhxukxnī ju
 xkān. chaway lanā laqtsilh ju ch'un, chay chapalh
 ju q'awī chay lhī'alh maqat. pero wāchu
 'ixt'ā'alh ju winq'in nī 'ixt'ālāch'īt ju q'awī
 -ju ch'ūn xa'ulh wāchu? ju winq'in.

ju tonto jūkī

pumātam jūkī laqts'ilh 'ixmaqantsāstīli?
 laka xkān junta 'ix'an q'untnu?. chay
 nā'ixq'achanī 'ixlhmānī 'aqaloq'ot. chay nawlh-
 jantu wasalh k'us kin chaja?- wāmakat'ikst'ich.
 'aksnī 'ixpāstak ju chunch chilh ju maqtīli?
 lakxkān wāchu?. lanā tsālalh ju jūkī chay
 jantu 'ixlay chapay ju maqtīli?. pero 'aksnī
 ju jūk 'ixtanun lakāk'iwīn wā chapalh ju
 'ach'ītin 'ixlhmānī- 'aqaloq'ot. wasalh jantu
 'ixlay 'ats'ālay. nī pūtapālhuy ju
 'ix'aqaloq'ot ju jūkī, chilch ju maqtīli?
 chay maqnilh ju jūkī. ju jūkī 'aksnī 'ixt'on
 nīni? junilh --"wākī'aqstu 'ik'oqxchoqolh jantu
 q'ox xaklhulay kin chaja? pero yuch ju kin
 chaja? ju 'ixkin'aqlhtāju - pero kī'aqaloq'ot
 ju xaklhulay nāk'us wākī'oqxchoqolh.

VII

ʔis tsiʔ ju ʔaqts'anq'ānt

nāmaqat lakāk'iwīn ʔalin ju laqāchaqān ju
ʔoqts'anq'ant. sī lanā staqaw ʔixʔukxpuʔan ju
ʔoqts'anq'ānt ju ʔanch. nā pumālhū ju tsalān
ʔixt'ātsukuputunch ju ʔistsiʔ ju ʔukxtīn, ju
ʔoxts'anq'añt palay staqaw. pero ju ʔatsiʔ jantu
ʔixq'achani nin xāmatiʔ. laqatam ʔawilhchān ju
yuch junī - "ju lapanāk ʔanī wā sī staqaw.
q'ox nī min pumātam xkawawʔū slapulh. kā ju
yuch ʔakt'ātsukuyaʔ.

pumātam takuʔ ju ʔixmispay lhū ju k'uch
ʔixqasmatlī ju ʔixchīwīnt ju ʔatsiʔ. chay
nāwīlh tam kāsu ju k'uch laka poqxnī. ʔaksnī
paxlhī ʔists'alh laka k'uch lanā paytāt xkawaw
chay paytāt slapulh xajun--chūx ʔixʔukxpuʔ,
ʔixlakātuna. chay nā q'achanalh ju yuch nī
katsālh nī kat'ātsukuyaʔ ju ʔistsiʔ ju ʔukxtīn.

ʔaksnī talaqtsilh ju papanīn ju ʔists'alh
ju takuʔ ʔixtatamawlh ju k'uch wāchuʔ. pero
ju takuʔ wā tumpa ʔixnāwīlh. wā xkawaw
tataxtulh ju papanīn. ju takuʔ junilh -kā nī

VII

paytāt slapulh ju kinstalh 'aqts'īyāch palay
kaq'achanī ju 'atsi'.

'aksnī laqtsilh ju 'atsi' ju papanīn nā
xkawaw - lhīts'i'īnilh, lhīts'i'īnilh tus lanā
'ixqalhumputunch. chay palay 'ixlhīts'i'īnilh ju
ts'alh paytāt slapulh. 'aksnich chilh 'āq'antam
ts'alh 'ixkīlalhka? lakākux. staqaw ju yuch.
chay 'aksnī laqtsilh ju 'atsi' ju staqaw
lapanāk, junilh: "'ikt'ātsukuputunch ju 'anu
kilhpātī, nī ju yuch jantu 'ixmāpaxayputunch
'ix'ukxpu? mās nī wāq'ayājūnī ju 'istsi' ju
'ukxtīn."

pūkilhchīwīni?

ʔalin lakatam tāstākan wāytī. lhū joqatnī tawajin, taq'ot. nī tātajun waynīn chaʔalh ʔāqantam lapanāk. tawī lāka lakatam mīxa. tāchu nī maqkatsāy lhū; jantu wajin - lhnī najun - wālaqxtan chapakan. tījuch ju ʔalin, najun punātam lapanāk, ju ʔuxint'ī tāch nī wātaqanq'āy. nī wālaqxtan chapay. -"tāsni jantu kawā"- najun ju lapanāk. -"nāp'ās xkay kin pīchīli?, nā ʔamakxkay; tīs juch ju ʔaknāwī." -"ju ʔuxint'ī lay ʔak'ilht'anūt lā min kilh ju xkān skatat."- nompalay ʔāq'antam lapanāk- -"ju ʔuxint'ī lay k'ilht'anūt lā min kilh ju pinkin."- najun ʔāq'antam- "ju kit'in ʔijk'uch'uy ju ʔixxkat ju kin pīchīli? laka matsat'ixkān"- najun ju q'antam.

ju lapanāk nāwī chūx ju taxtoq ju tajunilh ju ʔāliʔin pero wānā pakxant ʔixxkat ʔixpīchīli?. lhnī najunka?, laqxtan chapalh. talakchīwītawī.

ch'inpā ʔāq'antam lapanāk laka puwāy chay tawī wānin. tāchu jantu nāwī cuenta ju tanāwī ʔāliʔin. laqts'in laqatam libro, ʔatsoqnun lāxʔalhhik. ʔaksni taxtuputunch ʔuksakasā ju lapanāk ju lhnī najun. tawī lakamīxa junta wī ju taqanqān. nājun -"ju ʔuxint'ī nāmaq'alhqajnan lhū, kā wātaqanq'āy." -"ʔaqt's'iyā."- q'alhtayānilh ju q'antam. -"nāk'ixkanī kimpīchīli?. nā ʔikt'āmakk'atsāy lhū. tīs juch ju lay ʔaknāwī." "jantu xkay jantu xtītutu?" najun ju q'antam. "ju kit'in ju ʔak'uch'ūnu? ʔikpakxanta ju ʔanī pildoras. nīk'uch'uy ʔixxkat kimpīchīliʔan." xtaqnilh ju taqanqān lakat'ikt'ī pildora-junī- "ju ʔuxint'ī task'inī nī ʔamūk ju pildora lā min pīchīli?. ʔataʔaqstuq ju lā min tatsalāt." ju lapanāk nāwī tāchu junilh ju ʔak'unch'ūnu?. mūk'alh ju pildora lā ʔixpīchīli? lā māts'akā

ju 'istatsalāt. wāts'ālhtī makawlh ju 'ixxkat. jantuch chapat
 'ixlaqxtan. t'āchīwīnīlh ju 'ak'uch'ūnu chay ju 'ali'inch
 lapanāk. tāchī nī nāq'oxich najun nī ju pildoras k'uch'ūy ju
 'ixxkat kimpīchīli'an. ju 'ak'uch'ūnu mā 'umputun 'ālakatam.
 pero ju lapanāk nī jantu talakask'in. tanajun -" aqts'īyā wātsā
 ju kijnān wāchu? 'ikpakxanaw ju 'ixxkat kimpīchīli'an.
 maktask'iniyaw pildoras wāchu?. ju lapanāk nī tatamā'uy chūx
 ju pildoras ju pakxanta ju 'ak'uch'ūnu taxtaqnīlh ju tumin,
 lhū tumin. ju 'ak'uch'ūnu? maqlhtayānīlh ju tumin, taxtulh,
 'alh lakatī, 'alhtananalh lhū. wā nīnch cha'a ju q'ay k'iwīn,
 tawī lakāt'un. lanā cha'alh ju taqanqān. tawī wāchu?
 -"tīsjuh ju nāwī ju kī'amigo"- najun ju taqanqān. -"p'akxant
 ju 'uxint'ī. lhū tumin, "najun ju 'ak'uch'ūnu? ju lapanāk nī
 junta stākan wāytī nātontoj. tak'atsāy nī ju 'uxint'ī nī
 'ixxkanīyān ju min pīchīli?, nī ju kit'in 'ak'uch'ūn laka
 pildoras. jantu takatsāy nī 'iknāwīyaw ju pildoras wāxqapāwāt.
 tatamā'uy lhū ju pildoras. jinta? xtaqnī lhū ju tumin. -"jā
 pakxanta ju 'uxint'ī xqapāwāt kī'amigo"- najun ju taqanqān.
 -"ikmaktask'iniyaw 'ixnāwīka 'ali? ju pildoras nī 'ikstāputanaw
 tumpa pildora 'ālaqatam lakapūwāy." ju 'ixt'iyun'an amigo
 tanāwī 'alī ju pildoras xqapāwāt. ju 'aksnīch tapuxkochoqopā
 'ālakatam puwāy. nīkatātīlh 'ali pildoras q'ox laqtamin lapanāk
 tonto. 'aklalh.

ʔixpumpuʔ malīa

ju lapanākni q'ay laqāchaqān līma, tus peru, mātanajun
lhūchīwīnt. kakatsā pākxanta ʔixputayʔulākan ju ʔanī chīwīnt.
ju laknāwt chunch xā laktakunīn līma ʔaksnī talakask'in
kataxtog ju ʔixtapalh ju tuʔuʔ nālakhū tanajun - nā lakhū
tāchu ʔixtuchīt malīa - ju ʔanu chīwīntī pakxalh ʔixputayʔulakan
ju ʔanī q'ox nāwtī xāʔatsukunt ju līma.

ʔalilh ju līma lhūchā k'āt, pumātam lapanāk nā maqāliʔ
ʔixjunksan papa tīyāku. ʔixpakxanta papa tīyāku pumātam ʔistsiʔ
slīwasalh q'ox, ʔixjunksan malīa, tīschawaych ju ʔislakaskin
kat'ātsukulh chūx ju tsalān maqālīnīn. lajq'oxīn ʔixpakxanta
malīa, ju ʔixlaqch'ulh tsit- nī nāq'ox ʔixlakawān nā
ʔixtaq'achanī. ʔixmaka nālakyagaq chay nātsumalh, chay
ʔixchīwīntī wā kanch. nī lay ʔixmālakaʔinī pumātamīn ju tsalān.

nī yuch ju ʔixjunīta, nā ʔixtaq'achanī ju ʔixpay, chūx
ju ʔixʔamigo. ʔixtakatsay nī ju malīa kat'ātsukuyaʔ pumātam
xāq'ay lap ʔāniq'a.

minchā ju ʔaksnī tus maqantukuʔ ʔalama pumātam ts'alh
junksan luīs- ʔists'alh pumātam lawān nā mālāq'anīt. ʔixpakxanta
ju luīs ju laqāchaqān līma pumātam ʔixkuku nā maqāliʔ jantu
tāwānan ʔixmaqāxtog- yuch ju ka chapaq'oyaʔ chūx ʔisʔaqstu
ju luīs- pero ju yuch jantu ʔixchapāt nī sentaw. laqatam
ʔawilhchān, lakak'ātan mispā ju nak'usī malīa. mālāqachānīlh
xantī, laqtsintsukulh xlitāwānan ju lakatī, ʔū lāxchaqaʔ
ʔixtat'āʔalhtanaʔ ju yuch mālakasū nāxli laklay ju ʔanī q'ox
lawān. wāts'alh chilh tālāt'āchīwīnīlh wālhītonto. māsnī
ʔixkilhpātī ju luīs ʔixnajun nī laych kat'ātsukuyaʔ ju malīa.
yuch lhīʔalh laqatam ʔawilhchān lāxchaqaʔ ʔixpay wāsk'inīyaʔ
ʔixmakaʔ ju yuch wāq'ay māxant ju lapalhch. ʔaksnī tāwānan
papa tīyāku talqamnich ju yuch jantu lakask'ilh nī ʔātalaqtam

ju lā ixchaqa? ka'alh xaqalāna? ju ?istsi?. "tāchu nī jantu
 ?iklay ?akt'ātsukuya? ju mintsī?" naju ju luīs. "nī q'ox
 lapanāk ju kit'in- nākīmālaq'anī ju mintsī?" junkan. -"pero
 ju ?uxint'ī nā kilhpātī?at" najun ju papa tīyāku, talhqaman,
 -"ju kintsī? nāmaqāli? ?aqts'iyāch pakxant chūx ju ?anTk'ach
 lay ?ixtitamōnī. tāslaych kalhīq'achana? pumātam joqat ju
 wākilhpātī tāchu ju ?uxint'ī." junkaneh ju papa tīyāku.
 -"kākat'ātsukuya? pumātam lapanāk maqāli? tāch kit'in."

chaway lanā ju luīs ?alh t'āchīwīni? ju ?ixkuku. ju yuch
 nātahqamalh lhū. "kawāxlīkawā." najun, "tāslaych lhīnajun ju
 papa tīyāku, nī ju kimpūxlimptī nin tulay kat'ātsukuya? ju
 ?istsi?. jā wāyuch nī wākilhpātī. pero ?ak?aqtayjuya? ju
 kit'in chay ?aqts'iyā ju malīa ju laqa?itach- nī kat'ā-
 tsukuyāch ju luīs.

wātāchu laych katīlalh-qalhun tunku ?ī ts'īs - jantuch
 ?ixwemputun- ?aqts'iyā ?ixtaqanq'āy ?ixlakat. ?ixnajun paqlhū
 nī kamaqnī choqokana? ?is?aqstu. ju pulān ju ?ixpay jantu
 sīqtawī- pero ?āstāneh nī ?alh samāna ju ?istsi? wānā
 ?ixtanqanq'āy. t'āsanih pumātam ?ak'uch'ūnu?. ?āstānehī nī
 laqtsilheh laqalhū ?awilhehān wā, ju ?ak'uch'ūnu? junilh ju
 papa tīyāku, -"ju minsti? kanīya? nī jantu lay ka t'ātsukuya?
 ju luīs. slīwasalh t'ālāq'achanīt xhī chūx ?ix?alhunūt ju
 yuch. kījunī nī jantu kat'ātsukuya? ju yuch jantu tsukuputunch.
 tīsjuh ju lakask'in ?uxint'ī. jā chāch t'ātsukuya? ?ū
 ?amaqats'anqāya? ju mintsī?" najun ju ?ak'uch'ūnu?. chay ju
 papa tīyāku nā?ixmāpaynī ju ?istsi?. ?alh lanā ju lāxchaqa?
 ju stīpān, ?ixkuku ju luīs, chay junilh. -"nin lakask'in
 nī kat'atsukuyāch ju luīs." pero jantu ?isk'atsāy nī
 ?ixtalqaman ju stīpān. "tāsna?unch ju ?uxint'ī", najun ju
 ?ixkuku ju luīs. "aksnī jantuka? ?ixtanqanqāy ju mintsī?

ju kimpūxlimpt jantulay kaslītsukulh ju yuch. ju chaway nī wānīputunch - ju uxint'ī ka nā'unch nī wā'ixk'uch'uch kawā. jantuch 'iklakask'in nī ju mintsī? nī jantu lakask'in nī kat'āstukulh pumātam maqāli? -kapakxalh ju chunch tāchu 'anī taxtoq maktask'inī lay kanīlh." -"pero nāq'achanī", najun ju papa tīyāku, "najun nī jantu lay q'achanī ju 'āqantam. q'alhun ts'īs 'ī tunku jantu wemputun, najun nī kamaqnīkanāch. wāchu? ju 'ak'uch'ūnu? najun nī kanīya? nī jantu kat'ātsukuya? ju yuch." -"jantu kinkuenta", najun ju stīpān, -"nī ju kimpūxlimptī nī jantu 'ixlay kat'ātsukuya? ju mintsī? - wāxlakata 'is'atsukunt- pero jantu kat'ātsukuya? ju chaway. nī 'uxint'ī nī nompala? nī wākilhpātīni? ju luīs. ju kit'in tulay māk'akxay ju min chīwīnt." chīwīnīlh lhū ju papa tīyāku, t'asanīkalh ju luīs. ju yuch wāchu? 'aqts'iyā māt'an'ulā ju 'ixkuk. -"pus 'awī'an", najun ju stīpān 'aklakask'in yuch ju tamaqāxtoqat, pero laqatam chīwīnt 'aknawna? nī kat'ātamaqāxtoqa ju 'ixt'iyun'an- nākatakilhpātīya?. ju papa tīyāku tulay xtaqnī nīn sentaw ju 'istsī? ju laych kalhiq'īlaqts'ilhch." -"pero jālayah chunch kawā"; najun ju papa tīyāku. "ju kit'in 'ikmaqāli?. mati? 'āqantam ju 'ikpakxalh ju lay 'ikmok'oniq'ō. wāyuch ju malīa, chay 'aqts'iyā nālhīsmānīt nī kapakxalh lhū ju tumin, nī q'ox ka lhūlayya? nī wākilhpātī. -"jantu klakask'in", najun ju stīpān, "chāch nīlh nī lakask'in, jantu maqāli? kuna? nī ka t'ātsukuya? ju kimpūxlimpt." 'āstānch nī pāstaklich lhū tiempo wā 'asakminīlh ju pap tīyāku.- "wāchu? ju kit'in lay 'aknajun laqatam chīwīnt, lay 'iknajun wāyuch. pus q'oxich najun 'ixpay 'ikxtaqnīputunch ju kintsī? ju 'ixtūchīt- ju 'ixpūtamaqāxtoq- tāch nī 'ijkatsāy ju 'uxint'ī 'aqts'iyā jantu lakask'in kint'alātāpaynīnin 'aksnī tam 'atsī? nī tamaqāxtoq'a xāpa?īt

ju tamāpalay ju lhālaktamāʔun chūx ju ʔixpumpuʔ. ju ʔask'inin wāytī, pālhtan, xant, wāyuchach. nākmaqāliʔ, pero ʔiksk'in lamāpaynīn lhū jantu klay māpalalh ju mās nī wāyuch ju ʔixpumpuʔ." -"pus ʔiklhīlaqaʔich," junī ju stīpān, "pero jantu lay ju ʔuxint'ī ʔaxtaqnin nīn tam sentaw." chilh ju ʔawilhchān nī kalhīk'ātannīkanāch. ju stīpān jantu kīlalyuch nī jantu lay lhīmāchiqxā tuchī ju ʔixnajunt ju papa tīyāku- nī kaxtaqnīyaʔ ju ʔistsiʔ ʔixpumpuʔ pūtamaqāxtoq.

jantu tāwānan ʔislaqts'inkan ju laqāchaqān lanā tāchu ju ʔanī tūchīt. ʔixpakxant laqatam ʔixmilhpuʔut slīwasalh jī slipnik nī ʔixtapalay lhū tumin. ju laqatamīn buton sī ʔoro, ju pumpuʔu yuch ju slīwasalh q'ox. laqlhū ʔixtapalay laqatam maqālīt chunch ʔixjunīt- chūx ʔixq'oxixī ju pumpuʔ. pus ʔaqts'īyā slīwasalh q'ox ʔixtūchīt nī ʔixtapalay paytāt maqālīt tamxāpay. pus chunch slīʔukxalh- maqalhtāxtuch ju papa tīyāku ju ʔistsiʔ, wāchu nāwī mokonīq'ō chūx.